

УДК 94 (37) (397)

ББК 63.3 (0) 3

Сергій Дубчак

ЛАТИНСЬКА АФРИКА НАПЕРЕДОДНІ ВАНДАЛЬСЬКОГО ЗАВОЮВАННЯ: ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються африканські провінції Західної Римської імперії напередодні вандальського завоювання. Основна увага приділяється цивільному й військовому провінційному устрою. Аналізуються чисельність і боєздатність римської армії, сепаратистські рухи першої третини V ст. та їхній вплив на стабільність регіону.

Ключові слова: Латинська Африка, Боніфацій, Гільдон, Західна Римська імперія, *comes Africae*, Мавританія, *concordia*.

Остаточною датою поділу Римської імперії на Західну та Східну вважається 395 рік. Державу успадкували два сини імператора Феодосія (*Flavius Theodosius*, римський імператор на Сході в 379–394 рр. та останній єдиний римський імператор в 394–395) – Аркадій (*Arcadius*, Аркадіос, імператор Східної Римської імперії в 395–408 рр.) і Гонорій (*Honorius*, імператор Західної Римської імперії в 395–423 рр.). Останній у віці одинадцяти років отримав номінальне управління над Британією, Галлією, Іспанією, Італією, Африкою та Іллірією, ставши імператором Заходу [3, с.337].

Ми розглядаємо становище африканських володінь Західної Римської імперії від моменту утворення останньої в 395 р. до *translatio* Вандало-аланського королівства в 428/429 рр. на територію Африки. Провінції знаходилися в північно-західній частині континенту в межах сучасних Західної Лівії, Північного та Центрального Тунісу, Північно-Східного Алжиру та Північно-Західного Марокко. У першій третині V ст. вони ще склали частину *Pax Romana* та належали до латинської культури [23, с.47]. Основний акцент буде покладено на аналізі цивільного й військового провінційного устрою, армії та сепаратистських рухів у регіоні до моменту вторгнення вандалів.

“Галльська хроніка” 452 р. [14], створена, імовірно, у скрипторії Лерінського монастиря, є продовженням “Хроніки Єроніма”. Хоча більша частина її подій та описів стосуються галльських провінцій [10, с.54–55], володіємо й згадками про події в Африці, зокрема, повстання Гільдона (*Gildo, comes Africae* в 386–398 рр.) і війну Боніфація з равеннським двором [12, с.107]. *De bello Gildonico* [15] секретаря Стиліхона* (*Stilicho*, співправитель Гонорія в 395–408 рр., полководець) Клавдіана (*Claudius Claudianus*, 370–404) подає нам опис подій 394–403 рр., у т. ч. про придушення повстання Гільдона в Африці [12, с.29–31].

Про адміністративний і військовий устрій Імперії повідомляє “*Notitia Dignitatum*” (“Таблиця рангів”), де перелічені чиновники та війська різних частин Імперії. Суттєвим доповненням є й списки провінцій і посад з кінця III (*Laterculus Ueronensis* [21]) і кінця IV (*Laterculus Polemii Siluii* [20]) століть, з яких відстежуються ретроспектива та динаміка зміни військового й політичного устрою Імперії. *Notitia* [22] складається з двох частин, де кожна присвячена відповідно західній і східній частині Імперії. Василь Сиротенко вважає, що джерело виникло після 423 р. та корегувалося в 428–438 рр. [12, с.143]. Проте існує думка, що воно є старшого походження (початок V ст.) [23, с.47].

Фундаментальною працею до історії Африки на початку V ст. вважаємо монографію Крістіана Куртуа “Вандали та Африка” [16], у котрій автор ґрунтовно розглянув і проаналізував соціально-політичні й суспільно-релігійні процеси напередодні та після вандальського завоювання. Іншою працею до тематики є “Історія Північної Африки”

* Стиліхон – римський полководець вандальського походження, фактичний правитель Західної Римської імперії при імператорі Гонорії.

[8] Шарля Жульєна, у першому томі якої він розглянув римське панування в Північній Африці. Серед франкомовних істориків заслуговує на увагу доробок fra* Адальбета Гаммана “Щоденне життя Північної Африки в часах св. Августина” [17]. Розглядаються побут і ментальність населення за багатим фактичним матеріалом, присутнім у творах Аврелія Августина. Ідеться, насамперед, про етноконфесійну ситуацію в регіоні.

Важливою для дослідження є робота німецького історика кінця XIX – першої половини XX ст. Людвіга Шмідта “Історія вандалів” [23]. У ній автор висвітлює історію вандалів та їхньої державності, подає детальний аналіз становища африканських провінцій напередодні завоювання. Також варто згадати німецьких істориків НДР Рігобетра Гюнтера [4] і Ганса Діснера [6], які розглядали становище африканських провінцій у контексті вандалського завоювання.

Окрему групу складають польські історики, що займалися історією Африки або ж королівства вандалів. Серед них – Кшиштоф Бурчак [13], Тадеуш Котуль [19], Єжи Стжельчик [24] і Марек Вільчинські [25]. Т.Котуля – один з основоположників дослідження римської Африки в Польщі. К.Бурчак вивчає історію Африканської церкви. Є.Стжельчик – автор монографії, присвяченої всесторонньому аналізу й викладу історії вандалів та їхньої державності. М.Вільчинські – сучасний польський дослідник, котрий здійснив ґрунтовний аналіз політики як внутрішньої, так і зовнішньої, вандало-аланських королів.

Серед радянських фахівців, що досліджували історію Північної Африки, заслуговують на увагу Герман Ділігенський [5] і Василь Сиротенко [11]. Г.Ділігенський аналізує в основному соціально-економічні аспекти історії, указуючи на класову боротьбу в регіоні. В.Сиротенко, зосереджуючись на соціальних протиріччях, проводить концепцію союзу між земельною аристократією африканських провінцій і варварами (берберами та вандалами), що вторгалися в регіон.

Римська Африка розташовувалася на території сучасного Магрибу** [25, s.27], уся площа якого (території від морського узбережжя до гір і пустелі на півдні) складала понад 900 тис. км². Територія Латинської Африки становила 350 тис. кв². Фактично в Магрибі існувало “дві Африки” – римська в складі північноафриканських провінцій Імперії (при цьому тільки одна з них називалася Африка) і берберська – за межами провінцій або ж на їхній території як гірські анклави берберо-лівійського населення*** [24, s.100].

Появу римлян у регіоні датують завершенням III Пунічної війни**** (149–146 рр. до н. е.) й утворенням провінції *Africa* [9, с.452]. Далі, завдяки розширенню римських володінь на захід, Юлій Цезар (*Gaius Iulius Caesar*, диктатор Римської держави в 44–49 рр. до н. е.) у 46 р. до н. е. утворив провінцію *Africa Nova*, відому із часом як Нумідія (*Numidia*). Його наступник Октавіан Август (*Octavianus Augustus*, перший римський імператор, 27 р. до н. е. – 14 р. н. е.) об’єднав обидві провінції – *Africa Vetus* й *Africa Nova* в нову *Africa Proconsularis* чи *Proconsularis* [24, s.102]. Новий поділ відбувся за імператора Калігули (*Gaius Iulius Caesar August Germanicus (Caligula)*, 37–41 рр.), що

* Fra (скорочення від лат. “frater”) – форма звернення в Католицькій церкві до ченців-францисканців.

** Магриб (араб. مغرب Аль-Магриб, “край, де сідає сонце”) – арабська назва Північно-Західної Африки, що набула поширення після завоювання регіону мусульманами в VII ст.

*** Бербери – корінне населення Північної Африки, кочівники. Більшість античних і середньовічних істориків називала їх маврами. Назва бербери – це спотворена форма грецьких і латинських слів *βάρβαρος*, *barbaros*. Характеризувалися значною племінною строкатістю. У літературі часто вживається назва берберо-лівійські племена. У кінці IV – на початку V ст. активізували свою експансію в підконтрольні римлянам області.

**** Пунічні війни – серія збройних конфліктів (Перша Пунічна війна 264–241 рр. до н. е., Друга Пунічна війна 218–201 рр. до н. е., Третя Пунічна війна 149–146 рр. до н. е.) між Римом і Карфагеном за панування над Західним Середземномор’ям. Закінчилися повною перемогою Риму й знищенням Карфагенської держави.

знову розділив Нумідію й Африку. У складі останньої залишилися також території Триполітанії (*Tripolitania*). Тоді ж Нумідія з 37 р. знову стала окремою провінцією. Із часів Клавдія (46 р. н. е.) Мавретанія (*Mauritania*), що за його попередника ввійшла до складу Імперії (бл. 40 р. н. е.), була розділена на Мавретанію Тінгитанську (*Tingitana*) на заході та Мавретанію Цезарейську (*Caesariensis*) на сході [8, с.189–190]. До початку III ст. африканські володіння Імперії мали тенденцію до зростання, але внаслідок кризи III ст. відбулася втрата значної частини володінь (найперше – це південні частини Триполітанії та Мавретаній Цезарейської й Тінгитанської), що зменшило площу майже до 240 тис. км² [24, s.102–103].

Нова реорганізація африканських провінцій відбулася за правління Діоклетіана (*Diocletianus*, римський імператор у 284–305 рр.) і Константина I (*Constantinus*, римський імператор у 306–337 рр.). Установлена ними система провінційного устрою проіснувала до вандальського завоювання та лягла в основу організації візантійської адміністрації [24, s.102–103]. При Діоклетіані Імперія була розділена на 12 діоцезів, що, у свою чергу, ділилися на провінції [1, с.506]. Константин, зберігаючи поділ свого попередника, об'єднав діоцези в 4 Префектури: Схід, Іллірію, Італію та Галлію, які очолювали префекти преторія. Діоцези очолювали вікарії, а провінції, залежно від їхнього значення, проконсули, консуляри, коректори чи президи. Також він здійснив розділення військової та цивільної влади [1, с.515].

За *Laterculus Ueronensis* (297 р.), території семи африканських провінцій поділили між собою *Diocesis Africae – Proconsularis Zeugitana, Bizacina, Numidia Cirtensis, Numidia miitiana, Mauritania Caesariensis et Mauritania Tabia insidiana* та *Diocesis Hispaniae*, а саме – *Mauritania Tingitania* [21, s.250–251]. *Laterculus Polemii Silvii* (385/386 рр.) не згадує в Африці таких провінцій, як *Numidia miitiana* та *Mauretania Tabia insidiana*, але називає інші дві – *Tripolis* і *Mauritania Sitifensis* [20, s.256–257]. За словами Л.Шмідта, це дає змогу побачити провінційний поділ африканських володінь Риму [23, с.47]. Завдяки ним відомо, що з кінця III ст. не відбувалося значних змін в адміністративному поділі регіону.

Суттєво доповнює цю інформацію *Notitia dignitatum*, котра перелічує посади римських чиновників на різних управлінських щаблях як у провінції, так і в центрі. Так, на чолі Африканського (а також Іспанського) діоцезу стояв вікарій (*uicarius (vicarius) Africae* та *uicarius Hispaniarum*), підпорядкований *praefectus pretorio Italiae* [22, s.103–104]. Статусно нижчими залишалися цивільні намісники Триполітанії, Мавретаній Цезарейської та Сітісфіненської з титулами *praeses* і *praesides* [22, s.106] і з титулом *consulares* у Нумідії й Бізацені [22, s.105]. Окремо управлялися Мавретанія Тінгитанська, яку очолював намісник з титулом *praeses* [22, s.106], що належала до Іспанського діоцезу Галльської префектури [22, s.110–111], і Проконсулярська провінція на чолі з Проконсулом (*proconsul Africae* [22, s.104]), яка безпосередньо підпорядковувалася імператорові. На думку Є.Стжельчика, особливий статус Проконсулярської провінції зумовлювався традицією й стратегічною важливістю провінції як житниці Риму й Італії [24, s.103].

Провінційні намісники виконували поліційні, фіскальні та судові (як цивільна, так і кримінальна юрисдикція) функції. Сплата податків відбувалася грошима й продуктами виробництва (*annonariae functiones*). Окремо стягувався податок із торгівців і ремісників (*auri lustralis collatio*), а найнижчі прошарки населення сплачували подушний податок [23, с.48]. Для виконання своїх функцій намісники користувалися розвиненим бюрократичним апаратом. Так, канцелярія Проконсула Африки проконсулярської налічувала 400 чиновників, а канцелярія вікарія Африки – 300 осіб [24, s.105].

Характерною рисою функціонування африканської провінційної адміністрації було існування т. зв. *concilia* [19, s.13]. Спершу вони виконували релігійну функцію, будучи центрами поширення імператорського культу, але з реформами Діоклетіана та

Константина їх секуляризували. Відтепер вони забезпечували зв'язок Імператора та провінціалів, виступали противагою до надуживань бюрократичної машини, маючи право апеляції до центральної влади, *de facto* відображали думки та прагнення тих верств *provinciales*, з яких склалися [19, s.40–41], тобто представників муніципальної верхівки (*principales, sacerdotales*) і *honorati* (сенаторської аристократії) [19, s.27]. Останні згадки діяльності *concilia* для Проконсульської провінції Африки датуються 430 р., а для Мавретанії Сітісфенської та Нумідії – 445 р. Ішлося, насамперед, про спробу ресорганізації Валентеніаном III тих римських володінь, що залишалися під його владою після договору з вандалами 442 р. [19, s.167]*.

Африканські провінції відзначалися високою урбанізацією та розвитком муніципального управління. Так, на початку V ст. там налічувалося майже 500 міст [4, с.74]. *Civitates* (міська громада) складала нижчу адміністративну ланку в провінційному устрої Пізньої Імперії, у тому числі й в Африці. Окрім міста, вона включала й сільську прилеглу до нього місцевість [24, s.106]. Отже, на тлі збереження між містом і селом господарської й адміністративної єдності відбувалося стирання фактичної цивілізаційної межі [17, s.12].

На вершині муніципального управління стояла міська рада (*ordo, curia, decuriones, curiales*), яку очолювали два *duumviri*. Із 365 р. у містах впроваджувалася посада *defensor*, до повноважень якого входив контроль за фінансами *civitates* [23, s.54–55]. Міські общини в IV – на початку V ст. продовжували зберігати збройні підрозділи курій (*amminicula ordinum, civitatum auxilia*) [5, с.61]. Значну частину міського населення складали куріали – землевласники, що володіли 25 югерами землі, і плебеї (володіли невеликим майном чи землею) [5, с.55]. Окрім землевласників, до складу міської общини також входили впливові ремісники (*opifices*) і торгівці (*negotiatores*) [23, s.53]. Але на початку V ст. міські общини перебували в занепаді. Тривали зубожіння куріалів і постійний тиск імперської бюрократичної машини, котра значно розширилася впродовж IV ст. [5, с.64]. Занепад муніципального управління супроводжувався паралельним зростанням значення великої земельної власності в сільській місцевості – латифундій (*possessions, saltus*) [24, s.106].

За Діоклетіана та Константина відбулася реформа римської армії, що суттєво змінила її організацію та боєздатність. Так, Діоклетіан, продовжуючи активно політику варваризації армії, сформував окремі али (*ala*) і когорти виключно з варварів, як відомо, за назвами цих підрозділів [18, р.618]. Для забезпечення армії він створив мережу військових майстерень (*fabricae*) [2, с.173]. Розвиваючи військову систему, Константин поділив війська на два типи – польові (*comitatenses*) і прикордонні (*limitanei*). Завданням останніх була охорона кордонів та опір вторгненням дрібних груп варварів. Перші ж були мобільним кулаком імператора, котрі вирушали з місця дислокації в необхідні райони [7, с.157–158]. Прикордонні війська функціонували на кшталт військових поселенців і дуже часто формувалися з варварських племен. Також відбулося велике скорочення підрозділів, що повинно було їм надати кращої маневреності. Чисельність легіонів (*legio*) становила 1 000 солдатів, а кавалерійські підрозділи (*uexillationes comitatenses*) та окремі загони піхоти (*auxilia palatine*) нараховували по 500 військових [23, s.50]. Різниця між підрозділами *palatine* та *comitatenses* простежувалася за рівнем підготовки [25, s.30]. Фактично армія зазнала дроблення на значну кількість невеликих маневрених підрозділів, котрі попри різні назви зазвичай виконували однакові функції. Окремі підрозділи взагалі втрачали вигляд регулярної армії, перетворюючись на іррегулярні частини.

Основним джерелом до римської військової історії в Африці є *Notitia Dignitatum* [22, s.138–139, 141–142]. Ці дані суттєво доповнюються епіграфічними й археологічними знахідками [24, s.105]. Завдяки їхньому аналізу, К.Куртуа зіставив присутність

* Унаслідок цього договору було визнано незалежність Вандало-аланського королівства та розмежовано сфери впливу між ним й Імперією.

римських підрозділів у провінціях. Так, польова армія налічувала 22 підрозділи кавалерії (*uexillationes comitatenses* – 3 на території Мавретанії Тінгітанської та 19 в Африканському діоцезі) і 16 піхоти: в Африканському діоцезі 12 (3 *legiones palatinae*, 1 *auxilia palatine*, 8 *legiones comitatenses*) і 4 в Мавретанії Тінгітанській (2 *auxilia palatine*, 1 *legiones comitatenses*, 1 *pseudo-comitatenses*). У Мавретанії Цезарейській і Тріполітанії джерела не відзначають присутність підрозділів польової армії. Тоді ж там знаходилися загони прикордонних військ – *limitanei* – 8 у Мавретанії Цезарейській і 12 у Тріполітанії (у решті діоцезу – 16). Також у Тріполітанії були присутні два загони *milites* (ополчення). Мавретанію Тінгітанську захищали одна ала (*alae*) кавалерії та 7 *cohortes* піхоти. Загалом прикордонні війська становили один підрозділ кавалерії й 45 піхоти (36 *limitanei*, 7 *cohortes* та 2 *milites*) [16, p.80].

На чолі військової організації африканських провінцій стояв *comes Africae* з резиденцією в Карфагені. У той час територіальні війська в провінціях *Mauretania Cesareensis* і *Tripolitania* очолювали керівники з титулами *duces*, що підпорядковувалися комесові Африки. Війська провінції *Tingitana* очолювали також комеси [23, s.50]. Між військами Тінгітани й Африканського діоцезу узгодженості не існувало.

М.Вільчинський вважає, що на момент вторгнення вандалам повинні були протистояти польова армія чисельністю 21 тис. (11 тис. піхоти й 10 тис. кавалерії) та особиста готська гвардія комеса Боніфація (*Bonifacius, comes Africae* в 422–432 рр.). Кількість, наведена істориком, – умовна. Насправді через ряд конфліктів в Африці в першій третині V ст. вона була нижчою. Він, утім, не враховував війська, розташовані в Тінгітані (3 тис. польової армії), і підрозділи територіальної оборони [25, s.30–31]. Дещо інші цифри подав Є.Стжельчик. Унаслідок реформ Діоклетіана та Константина, римські війська в Африканському діоцезі налічували 28 тис. осіб (11 500 піхоти та 9 500 кавалерії в польовій армії, а також 7 тис. у прикордонних частинах).

Однією з найбільших проблем африканських провінцій був сепаратизм, зумовлений протистоянням усьому, що окреслювалося африканцями поняттям *transmarina* [13, s.440]. За даними Галльської хроніки, майже відразу після поділу Імперії римський намісник Гільдон відмовився виплачувати Риму податки (397 р.), покликаючись на повстання* в Африці [14, p.650]. Як комес Африки він позиціонував повстання як намір приєднатися до Східної Римської імперії. Проголошуючи вірність і підпорядкування Аркадієві [15, p.55], протиставляв себе малолітньому імператорові Гонорієві. Також вирішив загострити сепаратистські тенденції серед донатистів**. Ще однією характерною рисою стала широка участь у повстанні племен Мавретанії й Тріполітанії. Сам Гільдон був за походженням мавром [24, s.116–117]. Як не парадоксально, але каральну експедицію в 398 р. очолив його молодший брат Месцезель (*Masceldelus, Mascezel*), котрий зумів привернути на свій бік війська брата. Унаслідок перемоги в битві на р. Ардаліо (*Ardalio*, біля м. Аммедара (*Ammaedara*, сучасне м. Гідра, Туніс)), при втечі загинув і Гільдон [11, s.15]. Його володіння були конфісковані та надані в управління окремому чиновникові – *Comes Gildonici patrimonii* [22, s.154].

Після розгрому повстання комесом став*** зять Стіліхона Батанарік (*Bathanarius, comes Africae* в 398/401–408 рр.). Пам'ятаючи про участь місцевих племен у повстанні Гільдона, новий комес відмовився від практики мобілізації їх у допоміжні загони, що

* Найімовірніше це міг бути один із виступів бойового крила донатизму агоністиків-ціркумцелліонів.

** Донатизм – схизма в Католицькій церкві Африки, що виникла внаслідок неприйняття компромісу зі світською владою. Пік поширення припав на IV ст. Засуджений Карфагенським Собором 410 р., після чого не володіємо про них достатніми даними. Відомо про існування однієї громади в Римі. Характерною рисою було переконання у вибраності африканців як єдиноправильних визнаців Христа та культу мучеників. Етнічною опорою руху виступало берберо-лівійське населення із центром у Нумідії.

*** Після смерті Гільдона комесом Африки в 399 р. призначено Гауденція (*Gaudentius*), а Батанарік швидше за все зайняв цей пост у 401 р. Також у Галльській хроніці маємо згадку про ще одного комеса – Іоанна (*Iohannes*), котрий після 408 р. був убитий народом [14, p.625].

загострило протиріччя між римською адміністрацією та племінною знаттю. Правління Батанаріка закінчилося з падінням Стіліхона, коли після його страти в 408 р. у Карфагені було вбито й намісника. Його місце зайняв убивця полководця – Геракліан (*Heraclianus*, 408–413) [11, с.15]. Утім після обрання його в 413 р. консулом він розпочав військові дії проти Гонорія. Заручившись підтримкою частини афро-римської знаті, Геракліан здійснив похід в Італію [24, s.117]. Війська заколотників були розгромлені на узбережжі Умбрії (*Umbria*)*. Керівник походу зумів повернутися в Карфаген, але був там страчений воїнами [11, с.22]. Унаслідок невдачі повстання в Африці, розпочалися репресії, які похитнули її обороноздатність [24, s.117].

У 422 р. посаду комеса Африки зайняв відомий полководець Боніфаций (*Bonifacius, comes Africae* в 422–432 рр.). Підтримавши після смерті Гонорія майбутнього імператора Валентеніана III (*Valentinianus*, імператор Західної Римської імперії в 425–455 рр.) проти узурпатора Іоанна (*Johannes*, узурпатор Західної Римської імперії в 423–425 рр.), він одержав підтримку двору та вважався одним із найнадійніших полководців Заходу [11, с.28]. В Африці на посаді командира прикордонного гарнізону в Південній Нумідії він з'явився ще в 417 р. [6, с.49]. Тоді ж активно вербував у допоміжні загони германських найманців, адже із часів Гільдона лояльність місцевих племен викликала сумніви [11, с.26]. Його перебування в Африці було періодом останнього процвітання, котрий завершився внаслідок інтриг при імператорському дворі в 427 р. конфліктом між Імперією та намісником [6, с.51]. Від 427 р. активізувалися напади мавританських племен на римські провінції. Тоді ж із равенського двору** направлено до Африки експедиційний корпус задля ліквідації правління Боніфация. Утім частина військ була розбита, а решта приєдналася до армії комеса [11, с.30]. Цей конфлікт, триваючи в 427–429 рр., надзвичайно знекровив африканські провінції та відкрив відносно легкий шлях до захоплення їх вандалами.

Отже, африканські провінції Західної Римської імперії не були повністю готові до оборони від вторгнення вандалів. Причинами цього стали: оборона південних територій від берберо-лівійських племен, яка практично була зруйнована наприкінці 30-х рр. V ст.; ослаблення військового контингенту внаслідок ряду повстань і військових протистоянь у провінціях, зокрема, останньої війни між Боніфациєм та равенським двором, що закінчилася 429 р.; відсутність співпраці керівництва військових контингентів у Тінгітані й Африканському діоцезі; германізація (головно готська) значної кількості боєздатних частин африканської римської армії, здатної у відповідний момент приєднатися до вандалів***; сепаратистські тенденції серед аристократії й населення, незадоволення римською політикою та репресіями; розорення й нівелювання політичного значення прошарку куріалів, які досі були опорою імператорської влади. У цілому африканські провінції Західної Римської імперії напередодні вандалського завоювання були хіба блідим спогадом колись квітучих володінь.

1. Балух В. О. Історія Стародавнього Риму : курс лекцій / Балух В. О., Коцур В. П. – Чернівці : Книги XXI, 2005. – 680 с.
2. Банников А. В. Военные реформы Диоклетиана / Банников А. В. // Античное государство: политические отношения и государственные формы в античном мире : сб. науч. статей / под ред. Э. Д. Фролова. – С. Пб., 2002. – С. 169–180.
3. Гиббон Э. История упадка и разрушения Великой Римской империи. Закат и падение Римской империи : в 7 т. / Э. Гиббон ; пер. с англ. – М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2008. – Т. 3. – 624 с.

* Умбрия – сьогодні область у Центральній Італії, а в IV – на початку V ст. римська провінція охоплювала територію сучасної області та центрально-західного узбережжя з Тосканою.

** Равенна (*Ravenna*) – місто та муніципалітет в Італії, регіон Емілія-Романія, столиця провінції Равенна, столиця Західної Римської імперії в 402–476 рр.

*** Серед вандалів знаходився значний готський контингент, що приєднався до них в Іспанії внаслідок поразки експедиції Кастіна на початку 20-х рр. V ст.

4. Гюнтер Р. Вторжение вандалов в Северную Африку. Вандало-аланское королевство / Гюнтер Р., Корсунский А. Р. // Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств (до середины VI в.). – М. : Изд-во МГУ, 1984. – С. 71–82.
5. Дилигенский Г. Г. Северная Африка в IV–V веках / Г. Г. Дилигенский. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 302 с.
6. Диснер Г.-И. Королевство вандалов / Г.-И. Диснер ; пер. с нем. Санина В. Л., Иванова С. В. – С. Пб. : Евразия, 2002. – 224 с.
7. Дмитренко В. Розвідка та інші таємні служби Стародавнього Риму і його супротивників / В. Дмитренко. – Львів : Кальварія, 2008. – 752 с.
8. Жюльен Ш.-А. История Северной Африки. Тунис. Алжир. Марокко. Т. 1 : С древнейших времен до арабского завоевания (647 год) Жюльен Ш. -А. ; пер. с фр. Р. М. Солодовник ; ред. и предисл. Н. А. Иванова. – М. : Изд-во иностран. л-ры, 1961. – 428 с.
9. История Европы в восьми томах. С древнейших времен до наших дней / пред. редкол. Удальцова З. В. – Т. 1 : Древняя Европа / отв. ред. Голубцова Е. С. – М. : Наука, 1988. – 704 с.
10. Козлов А. С. О тенденциозности “Талльской хроники 452 года” / Козлов А. С. // Античная древность и средние века. – 2004. – Вып. 35. – С. 54–70.
11. Сиротенко В. Т. Народные движения в Северной Африке и королевство вандалов и аланов : учебное пособие / Сиротенко В. Т. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1990. – 80 с.
12. Сиротенко В. Т. Введение в историю международных отношений в Европе во второй половине IV – начале V вв. Ч. 1 : Источники / В. Т. Сиротенко. – Пермь, 1973. – 175 с.
13. Burczak K. Biskupi Afrykańscy wobec herezji pelegianizmu / K. Burczak // Vox Patrum. – 2002. – Т. 42–43. – S. 437–455.
14. Chronica Gallica a CCCCLII et DXI // Monumenta Germaniae Historica: Auctores antiquissimi Tomus IX. Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. – Vol. I / ed. Teodorus Mommsen. – Berolini, MDCCCLXXXII. – P. 615–666.
15. Claudii Claudiani. De bello Gildonico // Monumenta Germaniae Historica: Auctores antiquissimi Tomus X. Claudii Claudiani Carmina. / Recensevit Teodorus Birt. – Berolini, MDCCCLXCII. – P. 54–73.
16. Courtois Ch. Les Vandales et L’Afrique / Ch. Courtois. – Paris : Arts et métiers Graphiques, 1955. – 455 p.
17. Hamman Adalbert G. Życie codzienne w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna / Hamman Adalbert G. ; przełożyły M. Stafiej-Wróblewska, E. Sieradzińska. – Warszawa : Pax, 1989. – 453 s.
18. Jones A. H. M. The Later Roman Empire, 284–602 : A Social, Economic and Administrative Survey / A. H. M. Jones. – Oxford : Basil Blackwell, 1964. – Vol. II. – 1520 p.
19. Kotula T. Zgromadzenie prowincjonalne w rzymskiej Afryce w epoce późnego cesarstwa / T. Kotula. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1965. – 188 s.
20. Laterculus Polemii Siluii // Notitia Dignitatum, accedunt Notitia Constantinopolitanae e Laterculi Provinciarum / ed. O. Seeck. – Berlin, 1876. – S. 254–260.
21. Laterculus Ueronensis // Notitia Dignitatum, accedunt Notitia Constantinopolitanae e Laterculi Provinciarum / ed. O. Seeck. – Berlin, 1876. – S. 247–253.
22. Notitia Dignitatum in patribus Occidentis // Notitia Dignitatum, accedunt Notitia Constantinopolitanae e Laterculi Provinciarum / ed. O. Seeck. – Berlin, 1876. – S. 103–226.
23. Schmidt L. Geschichte der Wandalen / Ludwig Schmidt. – Leipzig, 1901. – 203 s.
24. Strzelczyk J. Wandałowie i ich afrykańskie państwo / J. Strzelczyk. – Warszawa, 2005. – 392 s.
25. Wilczyński M. Zagraniczna i wewnętrzna polityka afrykańskiego państwa Wandałów / M. Wilczyński. – Kraków : Wyd. Naukowe WSP, 1994. – 278 s.

В статье рассматриваются африканские провинции Западной Римской империи накануне вандальского завоевания. Основное внимание уделяется гражданскому и военному провинциальному строю. Анализируются численность и боеспособность римской армии, сепаратистское движение первой трети V в. и их влияние на стабильность в регионе.

Ключевые слова: Латинская Африка, Бонифаций, Гильдон, Западная Римская империя, comes Africae, Мавритания concilia.

The scientific work examines African Provinces of Western Roman Empires before the Vandals conquest. The focus is on civilian and military provincial government. We consider the size and combat capability of the Roman army, separatist movements first third of the Vth century and their impact on the stability of the region.

Keywords: Latin Africa, Bonifacius, Gildo, Western Roman Empire, comes Africae, Mauretania, concilia.